

SIEVIEŠU DZIMUMA GRAMATISKIE RĀDĪTĀJI PUBLICISTIKĀ

Grammatical Indicators of Female Sex in Mass Media

Anda Meistere

LU Latviešu valodas institūts

Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050,

ameistere@inbox.lv

Rakstā tiek pievērsta uzmanība dzimtes lietojumam latviešu valodā. Raksta mērķis ir iepazīstināt ar raksturīgākajiem veidiem jeb rādītājiem, pazīmēm sieviešu dzimtes nozīmes izteikšanai. Mērķa īstenošanai tiek veikta izpēte publicistikas materiālā, ekscerpējot dažādus sieviešu un vīriešu žurnālus, kas izdoti no 2005. līdz 2009. gadam, piem., *Lilit*, *Cosmopolitan*, *Klubs*, *FHM*. Konstatētajiem vārdiem un vārdu savienojumiem, ar kuriem nosauc sieviešu dzimuma pārstāves mūsdienu publicistikā un daļa no kuriem ir stilistiski neitrāli, bet liela daļa emocionāli ekspresīvi, daļa pat ietilpināmi lamuvārdu slānī, tiek noteikti dzimtes rādītāji. Konstatēts, ka tie var būt triju veidu: 1) gramatiski, 2) derivatīvi, 3) leksiski rādītāji. Balstoties uz publicistikas materiālu, izdarīts secinājums, ka biežāk lietotais sieviešu dzimtes marķēšanas veids ir gramatisku rādītāju izmantošana, retāk tiek izmantoti leksiski rādītāji, pavisam nedaudz – derivatīvi. Izvērsti tiek skatīts pierastākais dzimtes marķēšanas veids, akcentējot sieviešu dzimuma gramatisko rādītāju izpausmes profesiju nosaukumos, citos sieviešu nosaukumos (pēc semantiskajām grupām), kā arī norādot gramatisko rādītāju saistību ar īstās un neīstās kopdzimtes lietvārdiem.

Atslēgvārdi: sieviešu dzimte, dzimtes rādītāji, gramatiski dzimtes rādītāji, derivatīvi dzimtes rādītāji, leksiski dzimtes rādītāji, gramatiskie rādītāji profesiju nosaukumos, kopdzimtes lietvārdi.

Raksta autore interesējas par lietvārdu dzimti vairākus gadus, to veicinājusi publicistikas tekstu savdabība un nereti vērojamais īpatnais dzimtes lietojums tajos. Jau savā bakalaura darbā „Lietvārda dzimtes lietojums publicistikas tekstos” (aizstāvēts 2007. gadā), kā arī vairākos rakstos (Meistere 2008, 176–193; Meistere 2009, 44–59) autore aizsākusi dzimtes lietojuma pētījumus latviešu valodā – galvenokārt semantiskā aspektā, piem., ar komponentu analīzes metodi grupējot sieviešu nosaukumus pēc to nozīmes sēmām (radniecības vārdi; vārdi, kas nosauc vecumu; vārdi, kas nosauc izskatu u. tml.) un pievēršot uzmanību to stilistiskajai un emocionālajai ekspresivitātei, konteksta nozīmei. Savukārt maģistra darbā „Sieviešu

dzimuma rādītāji publicistikā” (aizstāvēts 2009. gadā) akcentēts dzimtes gramatiskais aspekts. Šajā rakstā „Sieviešu dzimuma gramatiskie rādītāji publicistikā” tiek atspoguļoti būtiskākie maģistra darba izstrādes gaitā gūtie secinājumi, galveno uzmanību vēršot konkrēti uz sieviešu dzimuma gramatisko rādītāju apskati.

Pētījumu analīzes materiālam izvēlēti publicistikas teksti (raksti, intervijas, darba sludinājumi u. tml.), jo publicistikā dzimte saistās galvenokārt ar dzīvumu. Dzimte sasauca ar dzimumu, jo tiek attiecināta uz cilvēku. Turklāt publicistikas valoda vislabāk no visiem rakstu valodas veidiem atspoguļo pārmaiņu procesus valodā, kā arī, valodas lietotājiem neapzinoties, tā iespaido visas sabiedrības runas un rakstu valodu. (Lokmane 2009, 4) Salīdzinot publicistikas izteiksmi ar literāro valodu, vērojama arī pazemināta stila (sarunvalodas, vienkāršrunas), kā arī paaugstināta stila (poētiskais, lietišķais un zinātniskais stils) ietekme. Ilze Lokmane norāda, ka literārās un neliterārās sarunvalodas ekspansija plašsaziņas līdzekļos sasniegusi milzu apmērus. Publicistikā tiek izmantoti ļoti ekspresīvi slengismi, arī vulgārismi, ironija, sarkasms, valoda dažkārt ir agresīva, vērojama tieksme pēc sensācijas, skandāla. (Lokmane 2009 II, 5–14) Līdz ar to arī daļa rakstā analizēto vārdu ir tieši neliterāri, sarunvalodas, slenga vārdi. Lai gan no valodas kultūras viedokļa tas ne vienmēr vērtējams pozitīvi, pētniecībai publicistikas valoda kļuvusi interesantāka.

Valodniecībā vairumā gadījumu svarīga ir dzimtes gramatiskā izpratne, un dzimtes kategorija vispilnīgāk īstenojas tieši lietvārdos. (Rozenbergs 1983, 16) **Gramatiskās** dzimtes nozīme ir tāda, ka lietvārdi tiek iedalīti grupās nevis pēc to nozīmes, bet gan formas, piem., pēc fleksīvo galotņu sistēmas un pēc veida, kādā fleksīvās galotnes funkcionē, kad tiek saskaņoti īpašības vārdi, artikuli un vietniekvārdi. Debora Kamerona (*Debor Cameron*) norāda, ka tehniskais termins tam ir ‘saskaņojums’. (Kamerona 2001, 242) Indoeiropiešu valodās, tātad arī latviešu valodā, dzimtes izpratne saistīta ar dzīvumu, jo tajās dominē divu dzimšu (vīriešu / sieviešu) vai triju dzimšu (vīriešu / sieviešu / nekatrā) sistēma, līdz ar to gramatiskā, formālā dzimte saistās ar bioloģisko dzimumu. Tādējādi dzimte ir lietvārda gramatiskā forma, kas norāda uz dzimumu (daļā valodu – arī uz dzīvumu) vai formālu piederību kādai no dzimtes formām – sieviešu, vīriešu vai nekatrai dzimtei. (VPSV 2007, 100) Savukārt **bioloģiskā** dzimte tīrā veidā valodās vērojama samērā retos gadījumos, kad sakrīt gramatiskā dzimte ar bioloģisko dzimti. Rakstā tiek pētīti sieviešu dzimtes rādītāji publicistikā, dzimti uzskatot par **leksiski gramatisku** kategoriju. Ar leksiski gramatisku kategoriju jāsaprot kategorija, kas ir klasificējoša

(neregulāra), dzimti izšķir pēc nozīmes, tātad nozīme ietver dzimuma jēdzienu un dzimte ir loģiska / dabiska (atbilstoša bioloģiskajai), klasifikācija dzimtēs sakrīt ar reālajā pasaulē sastopamo dalījumu dzimumos. Leksiski gramatisku kategoriju var definēt kā leksiskās nozīmes, gramatiskās nozīmes un gramatiskās formas vienību, kas balstās uz vismaz divu elementu pretstatu. Vieni un tie paši formanti vienlaikus piešķir leksisku un gramatisku semantiku. (VPSV 2007, 211)

Tā kā rakstā tiek skatīti vārdi, kuru uzdevums ir nosaukt, nevis jebkuru denotātu, bet gan sievieti, pētītie nosaukumi galvenokārt ir sieviešu dzimtes vārdi, kuru gramatiskā dzimte sakrīt ar denotāta bioloģisko dzimumu. Kā ikvienā sistēmā arī šajā konstatējami izņēmumi, proti, daļā vārdu vērojama formas un satura asimetrija, resp., ne visu vārdu gramatiskā dzimte atbilst bioloģiskajai. Šeit jāakcentē dažādu transpozīciju iespējamība latviešu valodā, proti, daļa vārdu, ko attiecina uz sievieti, ir vīriešu dzimtē (semantiska transpozīcija, piem., *mīļums*), daļa vārdu ir kopīgas dzimtes (kontekstuāla transpozīcija, piem., *plikadīda*), daļai sieviešu dzimtes vārdu ar atvasināšanas palīdzību tiek piešķirts piedēklis un vīriešu dzimtes galotne (gramatiska transpozīcija, piem., *meitēns*). (Kalnača 2008, 30–34)

Viens no raksta mērķiem ir konstatēt, kādus formālus rādītājus vispār izmanto publicistikā sieviešu dzimuma nozīmes izteikšanai. Dzimums valodā var tikt izteikts gan ar morfēmu, gan ar vārdu vai vārdkopu palīdzību. (Кронегауз 2001, 275) Termins „rādītāji” tiek izmantots kā virsjēdziens šo dažādo formantu, dzimtes marķētāju, pazīmju nosaukšanai (kā analogs tam, piem., angļu valodā tiek izmantots termins *marker, indicator* u. c.). Latviešu valodā šie dzimtes izteicēji var būt gan tīri **gramatiskas**, formālas dabas, piem., latviešiem pierasts dzimti izteikt ar galotni, piem., *nācēj-s, nācēj-a*, gan **derivatīvas** dabas, piem., izskaņas, kurās apvienoti derivatīvie piedēkļi un galotnes, piem., *draudz-ene, kalēj-iene*, gan **leksiskas** dabas, kad tiek izmantotas īpašas leksēmas, vārdi, kuru leksiskās nozīmes nosauc sieviešu dzimuma pārstāves, piem., *meitene, sieviete, beibe*, un vārdkopas ar klasificējošiem vārdiem, kas apzīmē dzimti, piem., *sieva, vīrs; māte, tēvs; mātīte, tēviņš*, piem., *kaimiņa sieva, Andra māte, lauvu mātīte*¹. Tomēr jāsaaka: lai arī rakstā izmantots dalījums leksiskajos un gramatiskajos rādītājos, reālā valodas lietojumā ir grūti

¹ Par derivatīviem un leksiskiem rādītājiem raksta ietvaros ierobežotā apjoma dēļ plašāks ieskats netiks dots.

norobežot, kur ir tīri gramatiski, kur leksiski rādītāji, nereti tie darbojas sinhroni, piem., pārsvarā gadījumu “personu nosaukumos dzimtes atšķirības realizējas, apvienojoties vārda morfoloģiskajām pazīmēm ar vārda leksisko nozīmi, piemēram, *tēvs – māte, pilsonis – pilsonē*”. (Kalme, Smiltnece 2001, 87) Līdzīgi secinājumi attiecināmi arī uz gadījumiem, kad sievietes nosaukšanai izmanto vārdus, kam ir tikai sieviešu dzimte, piem., slenga vārds *džāre* ‘meitene’ (Ernstsonē, Tidriķe 2006, 143) u. tml. Tomēr pēdējā gadījumā par sieviešu dzimtes galveno rādītāju kalpo tieši leksēma, galotnei ir sekundāra nozīme.

1. Gramatiski dzimtes rādītāji

Dzimtes izteikšanas līdzekļi var būt gramatiski, turklāt gramatiskie rādītāji vērojami jebkurā vārdā, arī tādā, kura dzimte jau izteikta leksiski. Milda Lepika, postulējot lietvārda dzimtes kategoriju latviešu valodā, vienlaikus ir devusi skaidrojumu arī par to, kas ir lietvārda dzimtes gramatiskie rādītāji, proti, MLLVG teikts: “Morfoloģiskās dzimtes pazīmes ir galvenais kritērijs lietvārdu iedalīšanai deklinācijās .. Uz piederību pie vīriešu vai sieviešu dzimtes norāda morfoloģiskas pazīmes, īpašas nominatīva galotnes un īpašs deklinācijas tips” (MLLVG 1959, 378–379), tāvad runa ir par gramatiskajām formām, par locījumu galotņu paradigmām, kas atšķiras atkarībā no dzimtes. VPSV savukārt teikts, ka sieviešu dzimtes gramatiskie rādītāji var būt galotnes vai artikuli, kas norāda uz piederību pie sieviešu dzimtes un kam ir viena vai vairākas īpašas locīšanas paradigmas. (VPSV 2007, 352) Latviešu valodā artikulu nav, tāpēc gramatisko rādītāju sakarā ir pamats runāt tikai par galotnēm, turklāt tām nav obligāti jābūt tieši minētajām nominatīva galotnēm vienskaitlī, svarīga ir visa paradigma.

Tā kā gramatiska dzimšu marķēšana ir visparastākais līdzeklis dzimtes nozīmes izteikšanai latviešu valodā, publicistikā konstatēts daudz sieviešu nosaukumu, kuru dzimte tiek izteikta tikai ar gramatiskajiem rādītājiem. Analīze rāda, ka sieviešu dzimtes diferencēšanai tīri gramatiski jeb formāli dzimtes rādītāji tiek izmantoti profesiju nosaukumu veidošanā / darināšanā (tieši dzimtes kategorijas leksiski gramatiskā daba ir iemesls, kāpēc ne vienmēr var nošķirt vārddarināšanu un formveidošanu), kā arī dažādos sieviešu nosaukumos, kurus var dalīt semantiskajās grupās, balstoties uz dažādiem kritērijiem (sk. sadaļu „Gramatiskie rādītāji sieviešu nosaukumos”). Gramatisku dzimtes rādītāju ietvaros tiek skatītas arī kopdzimtes

leksēmas, jo šādi lietvārdi var nosaukt abu dzimumu pārstāvjus, līdz ar to nevar uzskatīt, ka dzimtes rādītājs būtu leksisks, piem., *īstās*² kopdzimtes vārds *plāpa*, *neīstās*³ kopdzimtes vārdi *bērns*, *upuris*, *būtne*, kā arī kopdzimtes vārdu savienojums *nelaimes čupiņa* u. c. Jāakcentē, ka minēto vārdu savienojumu, arī kopdzimtes lietvārdu pētniecības aspektā liela nozīme ir kontekstam.

2. Gramatiskie rādītāji profesiju nosaukumos

Gramatiska dzimšu marķēšana ar galotņu palīdzību, kā jau minēts, ir plaši vērojama profesiju nosaukumu darināšanā latviešu valodā. Latviešu valodā tā uzskatāma par normu, bet ir valodas, piem., angļu, krievu, kur pieņemts uz sievieti attiecināt vīriešu dzimtes formas, jo nav atbilstošu sieviešu dzimtes gramatisko formu vai arī (atsevišķos gadījumos) profesiju nosaukumus sieviešu dzimtē iegūst vārddarināšanas ceļā ar īpašiem vārddarināšanas līdzekļiem – sieviešu dzimtes piedēkļiem. Jāakcentē, ka šādi sieviešu dzimtes atvasinājumi asociējas ar specifisku lietojumu, vismaz daļā gadījumu tie tiek uztverti kā negatīvi marķēti. Šajā sakarā var minēt feministu iebildumus pret tādiem angļu valodas profesiju nosaukumiem kā *authoress* ‘autore’, *actress* ‘aktrise’. (Fromkin, Rodman 1998, 436) Daļu sieviešu aizvairo sieviešu dzimtes vārdi ar *-ess*, jo tie viņām atgādina vārdus dzīvnieku nosaukšanai, piem., *lioness* ‘lauvene’, *tigress* ‘tīģeriene’ (Coyle 1995, 164), līdz ar to anglofonajā pasaulē tiek panākts, lai par jebkuru dzimumu, arī par sievieti lietotu neitrālo vīriešu dzimtes formu, piem., *author* ‘autors /-e’ un *actor* ‘aktieris /aktrise’ (Fromkin, Rodman 1998, 436) u. tml. arī citās valodās.

Publicistikā profesiju nosaukumi bieži tiek izmantoti darba meklējumu un piedāvājumu sludinājumu tekstos. Sludinājumu specifikas dēļ, proti, minimāli īsā tekstā jāsniedz maksimāli daudz informācijas, rodas literāro normu pārkāpumi, kā vienu no tiem var minēt neatbilstošu dzimtes lietojumu. Tas rodas, pārkāpjot latviešu valodas tradīciju, proti, lielākā profesiju nosaukumu daļa ir vīriešu dzimtē, bet, attiecinot uz sievieti, ar galotnes maiņu tas jānorāda, pārveidojot tās pašas saknes vārdu otrā dzimtē (*dārznieks* – *dāzniece*, *ķīmiķis* – *ķīmiķe*). (Freimane 1993, 210–211)

² Par *īstajiem* kopdzimtes lietvārdiem valodnieki uzskata tos lietvārdus, kas tiek lietoti abu dzimumu apzīmēšanai, izmantojot kopīgu locīšanas paradigmu, kas atšķiras tikai datīva formā: attiecinot uz vīrieti – ar galotni *-am*, *-em*, attiecinot uz sievieti – *-ai*, *-ei* (*aušam/-ai*, *bendem/-ei*).

³ Par *neīstajiem* kopdzimtes lietvārdiem uzskata tos, kas tiek lietoti par abu dzimumu personām vienā formā (Strelēvica 2004, 61) – tātad tiek izmantota kopīga locīšanas paradigma, kas netiek diferencēta atkarībā no personas dzimuma nevienā locījumā.

Šis likums turklāt attiecināms uz visiem profesiju nosaukumiem – gan uz sufiksāli darinātajiem, gan uz tiem, kas radīti ar vārdkopu palīdzību. (Pūtele 2002, 247)

Ekscerpējot sludinājumus⁴, var konstatēt dažādus gadījumus:

1) Dzimtes paralēlformas tiek konsekventi norādītas visā sludinājuma tekstā, vai nu rakstot pilnu vārdu, vai aiz šķērsvītras norādot tikai otras dzimtes galotni, piem.:

3 sēņu lasīšanas alternatīvas: *krupjē; kasiere, kasieris; viesmīlis, viesmīle*. (*Karjeras Diena*) – šis sludinājums interesants ar to, ka vārds *krupjē* ir viens no nedaudzajiem profesiju nosaukumiem latviešu valodā, kas nemainītā formā var apzīmēt gan sievieti, gan vīrieti, jo ir nelokāms. Konkrētajā gadījumā abu dzimšu formu lietošanu pārējo profesiju nosaukumu nosaukšanai varētu izskaidrot kā mērķtiecīgu rīcību tieši sieviešu piesaistīšanā arī *krupjē* amatam, jo, izlasot šo sludinājumu vispārinātā vīriešu dzimtes formā (*viesmīlis, kasieris, krupjē*), sievietēm, iespējams, nerastos interese un viņas darbā nepieteiktos.

.. *aicina darbā apsardzes darbiniekus un darbinieces. Prasības kandidātiem/-ēm...* (*Karjeras Diena*) – arī šeit vērojama mērķtiecīga sieviešu piesaistīšana.

Lielākoties šādos dzimumnediskriminējošos sludinājumos vispirms tiek minēts amats vai profesija vīriešu dzimtē, pēc tam norādot sieviešu dzimtes galotni:

.. *izsludina konkursu uz vakanci Biznesa analītiķis/-e .. prasības pretendentiem/-ei: var būt pēdējā kursa students/-e .. ja esat atbildīgs/-a...* (*Karjeras Diena*)

2) Dzimtes paralēlformas tiek norādītas, bet tas netiek darīts konsekventi, piem., stereotipu vai uzņēmuma apzinātas dzimumpolitikas dēļ⁵:

.. *aicina darbā .. viesmīles un viesmīļus, bārmeņus, pavārus, picas cepējus, trauku mazgātājas*. (*Karjeras Diena*) – vērojama uzņēmuma politika attiecībā uz darbinieku izvēli, dalot tos dzimumos. Tātad par viesmīli var strādāt gan vīrietis, gan sieviete, par bārmeni, picu cepēju, pavāru – tikai vīrietis, par trauku mazgātāju – sieviete. Visumā jāsaprot, ka sieviešu dzimtes daudzskaitlis sludinājumos ir netipisks, tas vērojams tikai tad, ja sludinājuma autors uzskata, ka ir nepieciešams nosaukt profesiju tajā dzimtē, kura dzimuma pārstāvji attiecīgajā amatā vairāk sastopami. Tā

⁴ Dažkārt analizētas tiks arī citos publicistikas tekstos konstatētas īpatnības, kā arī reizumis ilustrācijai tiks izmantoti ārpus sludinājumu tekstiem atrasti piemēri ar profesiju nosaukumu lietojumu.

⁵ Nekonsekvence dzimšu lietošanā vērojama arī vispārinājuma dēļ, par to sk. uzskaitījuma sestajā sadaļā.

pārsvārā sludinājumos dominē tendence nosaukumus *apkopējas, trauku mazgātājas, sekretāres, šuvējas, zivju apstrādātājas, bibliotekāres* norādīt sieviešu dzimtē (arī vienskaitlī), pat tad, ja pārējie tajā pašā sludinājumā minētie profesiju nosaukumi ir vīriešu dzimtē, vai norādīt sieviešu dzimtes vārdu kā primāro, piem.:

Konkursa kārtībā aicinām darbā: Sekretāri/-u. (Karjeras Diena)

Sludinājumos vērojama arī pretēja tendence:

.. *aicina darbā .. atslēdznieku-mehāniķi, kokapstrādes strādniekus (-ces). (Auseklis)* – otrajam profesijas nosaukumam norādīta paralēlforma, bet pirmais nosaukums lietots tikai vīriešu dzimtē. Šajā konkrētajā gadījumā tam var konstatēt divus iespējamus iemeslus⁶, proti, runa varētu būt par stereotipu ietekmi – profesija stereotipu ietekmē tiek asociēta tieši ar vīriešu dzimuma darītājiem, līdzīgi kā ar iepriekš minētajām „sievišķīgajām” *sekretārēm* un Intas Freimanes norādītajiem nosaukumiem *ģenerālis, kalējs, skursteņslauķis* (Freimane 1993, 210) u. c. publicistikā bieži tikai vīriešu dzimtē lietotajiem nosaukumiem, piem., *galdnieks*, dažādi *operatori, autoatslēdznieki, elektriķi, celtnieki, metinātāji, slīpētāji, betonētāji, armētāji, virpotāji* u. tml. „fiziskā spēka” profesijām.

Protams, iespējami arī pretēji gadījumi, kad tiek ievērotas literārās valodas normas, proti, tiek norādītas sieviešu dzimtes galotnes arī t. s. „vīriešu” profesijām, kurās sievietes strādā reti:

RIMI hipermarkets aicina pastāvīgā darbā .. gaļas izcirtējus/-as. (Diena)

3) Problemātisks dzimtes lietojums vērojams savienotājamatu nosaukumos:

.. *aicina darbā .. atslēdznieku-mehāniķi, kokapstrādes strādniekus (-ces). (Auseklis)* – šajā jau minētajā piemērā iespējama stereotipu ietekme uz dzimtes lietojumu⁷, bet tajā pat laikā jāakcentē otra iespējamība, proti, profesijas nosaukums izteikts ar defissavienojumu, un defissavienojumu gadījumos dažkārt netiek veidotas paralēlformas otrā dzimtē vispār (*Piedāvā darbu biroja administratorei-grāmatvedei*), vai arī veido tās tikai nosaukuma daļai aiz defises, kas neatbilst literārās valodas normām (*Piedāvā darbu biroja administratorei-grāmatvedei (-im)*); retos gadījumos paralēlformas galotne norādīta abās defises pusēs, piem.:

Piedāvā darbu biroja administratorei (-am)-grāmatvedei (-im). (Karjeras Diena) (par defissavienojumiem tuvāk sk.: Pūtele 1999, 79; Pūtele 2009, 103–105)

⁶ Par otru iespējamību sk. uzskaitījuma trešajā sadaļā.

⁷ Sk. uzskaitījuma otro sadaļu.

Arī, ja savienotājamats tiek nosaukts bez defises palīdzības, sludinājuma autori kļūdaini mēdz norādīt dzimtes paralēlformas tikai savienojuma otrajam amata nosaukumam, piem.:

*Sakarā ar uzņēmuma paplašināšanos mēs piedāvājam darbu **pārdevējiem konsultantiem/-tēm**. (Karjeras Diena)*

4) Īpaši ir gadījumi, kad tiek izmantota pamatamata un palīgamata konstrukcija, jo apzīmētājs palīgamata nosaukumos neatkarīgi no tā, kāds ir attiecīgās pamatamata personas dzimums, lietojams vispārinātā vīriešu dzimtes formā (Skujiņa 1999, 31):

*Firmai nepieciešams **dispečers-pavāra palīgs/-dze**. (Karjeras Diena) – tātad pamatamata nosaukums *pavārs* lietojams vīriešu dzimtē arī tad, ja šo amatu izpilda sieviete pavāre. Sludinājumos (sludinājumu lielās vispārinājuma pakāpes dēļ) ar šā likuma ievērošanu problēmas nav konstatētas, taču citos tekstos, piem., lietvedības sarakstos atrodami gan pareizi, gan nepareizi dzimtes lietojuma varianti apzīmētājā:*

*Direktore Lidija Ostapceva, **direktora** vietniece Jevgēnija Puzirjova (pareizi), .. direktore Marija Mickāne, **direktores** vietniece Tamāra Pīgozne. (nepareizi) (Rēzekne.lv)*

5) Daļa cilvēku pārprastas labskaņas dēļ lietojumā vairās no sieviešu dzimtes formām internacionālos profesiju nosaukumos, piem., vārda *ginekoloģe* vietā lieto *ginekologs* u. tml., kā tas vērojams arī sarunvalodā un publicistikā. Viņiem šķiet, ka sieviešu dzimtes vārdos notiekošā priekšējās rindas patskaņu noteiktā mija nav labskanīga, lai arī skaņu mijas latviešu valodā ir regulāra parādība. Šāda tendence vērojama arī citos gadījumos, piem., kad vīriešu dzimtes vārds beidzas ar skaņu savienojumiem *-ks*, *-gs* vai vīriešu dzimtes vārds ir aizguvums ar izskaņu *-gogs*, *-urgs*, sieviešu dzimtē tātad attiecīgi *-ce*, *-dze*, *-goģe*, *-urģe*, piem., *dramaturģe*, *izlūce*, *spiedze* (Smiltiece 2008, 156; par vairīšanos no skaņu mijas sk. arī: Nītiņa 2002, 175–180), piem.:

*Ķirurgs Ventis Beķeris, **radiologs** Iveta Beķere. (Privātpersonu un uzņēmumu katalogs 118 Vidzeme) – pareizs lietojums būtu *radioloģe*.*

*Bija skaidrs, ka nekādā gadījumā nebūšu ne *ārste*, ne *skolotāja*. Ja nu vienīgi .. būtu spējusi izmācīties par **ķirurgu**. (Una)*

Lietojumā nav nostiprinājies arī internacionālais nosaukums *atašeja*, kā arī sieviešu dzimtē netiek lietoti aizgūtie profesiju nosaukumi *vīdžejs*, *žokejs*, *dīdžejs*, lai arī tie gramatiski ir viegli pārveidojami sieviešu dzimtē, piem.:

Ella ir radio SWH dīdžejs. (Ieva)

Valodas praksē nav noteiktības arī par vārda *mērs* ‘pašvaldības vadītājs’ sieviešu dzimtes formu, lai arī šo amatu ieņem pietiekami daudz sieviešu. (Smiltnece 2008, 156)

6) Ikdienas saziņā dzimtes lietojuma problēmas profesiju nosaukumos vērojamas nevēlamā vispārinājuma izmantošanā, piem., izteikumā *Rasma ir jurists*. Nereti vērojams, ka dažu teikumu ietvaros vārdu dzimte profesijās, kas visas attiecinātas uz vienu un to pašu sievieti, mainās, piem.:

Viņa .. strādājusi par klīnisko psihologu .. kā darbiniecei .. uzņēmuma darbinieks... (Cosmopolitan)

Vispārinājums plaši tiek izmantots arī sludinājumos, kas ir pieļaujami, ja tiek darīts konsekventi, nevis kā daļā iepriekš minēto piemēru, kad daļa profesijas nosaukumu pat viena sludinājuma ietvaros lietoti vispārināti, bet daļai norādītas paralēlas dzimtes (sk., piem., uzskatījuma otrajā sadaļā minētos piemērus).

7) Vīriešu dzimtes vispārināts lietojums ir pieļaujams arī gadījumos, kad lietvārds nosauc nevis konkrētu personu, bet gan pašu profesiju, zinātnisku grādu, dienesta pakāpi, goda nosaukumu u. tml. (Pūtele 1999, 81–82), piem., *viņai ir doktora grāds*, *viņa ieguva kaprāļa* pakāpi. Šādā veidā profesijas vai amata nosaukums ir lietots vispārinātā nozīmē un attiecināms tikpat labi gan uz vīrieti, gan uz sievieti. Līdz ar to ir pieļaujami šādi varianti: *viņai piešķirts Tautas mākslinieka goda nosaukums* – *viņai piešķirts Tautas mākslinieces goda nosaukums* u. tml. (Blinkena 1981, 36), tomēr „pēdējā laikā arvien lielāku pārsvaru gūst sieviešu dzimtes lietojums arī tad, ja sievietes profesijas, amata vai goda nosaukums ietverts tādā kontekstā, kur tas ir ar vispārinātu nozīmi.” (Blinkena 1981, 36) Publicistikas materiālā līdzīgi kā teorijā, attiecinot uz konkrētu sievieti, tiek lietotas abas formas – gan pieļaujama vispārinājums ar vīriešu dzimi, gan vēlamākais variants ar sieviešu dzimti:

Zane .. izvēlējās .. strādāt ierēdnes darbu. (Una)

Neparasti gudra sieviete ar matemātiķes prātu .. (Ieva)

Man iedeva Tautas daiļamata meistares nosaukumu. (Ieva)

*Andželīna patlaban mēģina iegūt **pilota** licenci. (Cosmopolitan) – labāk: pilotes.
Lilija iestājās augstskolā .. un ieguva sociāla **darbinieka** diplomu. (Santa) –
vēlamāk: *darbinieces*.*

Interesanti ir gadījumi, kad vērojams zinātnisko grādu lietojums:

*Lusijai ir **bakalaures** grāds ķīniešu valodā. (S)*

*Inese Ešenvalde .. 1996. gadā iegūts **maģistra** grāds. (Cosmopolitan)*

Pieļaujami abi pēdējos divos piemēros vērojamie lietojumi. Pirmajā piemērā lietota sieviešu dzimte, jo raksta autors uzsvēris, ka Lusija ir *bakalaurē* – persona, kam piešķirts šis grāds; otrajā gadījumā vārds *maģistrs* lietots vispārīgāk – tikai kā akadēmiskā grāda, nevis konkrētas personas apzīmējums. Šajā sakarā var minēt svešvārdu vārdnīcā dotos šķirkļu *bakalauris*, *maģistrs*, *doktors* skaidrojumus: “*Bakalauris – zemākais akadēmiskais grāds, ko piešķir pēc augstskolas beigšanas un bakalaura darba aizstāvēšanas; doktors – zinātniskais grāds, ko piešķir personai, kas aizstāvējusi atbilstošu (doktora) disertāciju; persona, kam piešķirts šis grāds; maģistrs – akadēmiskais grāds (nākamais pēc bakalaura grāda); persona, kam piešķirts šāds grāds.*” (ISV 2005, 89; 171–172; 443) Redzams, ka vārdnīcas sastādītāji pieļauj *maģistra* un *doktora* vārdu lietošanu, nosaucot ar tiem personu, bet *bakalaura* gadījumā šāda iespēja nav norādīta. Tā visticamāk ir vārdnīcas nepilnība, jo no valodas lietojuma viedokļa nav pamata uzskatīt, ka *bakalauris* ir nozīmes ziņā ierobežots vārds, salīdzinot ar citiem akadēmisko grādu nosaukumiem.

8) Sludinājumos vērojama tendence, izvairoties no dzimtes lietojuma, lietot nevis profesijas nosaukumu, bet gan procesa nosaukumu, kuru veic attiecīgais speciālists:

*Mācību centrā var apgūt šādas programmas: nagu kopšanas speciālists, nagu modelēšana, pedikūra darba **tehnoloģija**. (Diena)*

Kopumā jāsaprot, ka profesiju nosaukumiem, to starp – arī internacionāliem, piem., *menedžere*, *dispečere*, *dizainere*, *atomfiziķe*, sieviešu dzimtes formas gan ir regulāras, viegli iegūstamas, tomēr sludinājumu u. c. publicistikas tekstos ne vienmēr tās ir fiksējamas. Nereti konstatējama nevēlēšanās izveidot visu sludinājuma tekstu konsekventi abās dzimtēs, jo tas padarītu sludinājuma informāciju grūtāk uztveramu, daudzviet būtu jānorāda abu dzimšu galotnes. Tāpēc sludinājuma devēji pieņēmuši, ka pēc konteksta, piem., vienreiz tekstā jau minot sievieti, būs saprotams, ka arī pārējais

teksts attiecas uz abiem dzimumiem, ne tikai uz vīrieti. Tā arī ir, taču būtu ieteicamāk viena sludinājuma robežās veidot vienotu dzimtes lietojuma sistēmu.

3. Gramatiskie rādītāji sieviešu nosaukumos

Vēl bez profesiju nosaukumiem ir daudz vārdu, kuru dzimtes atšķirības tiek izteiktas tikai ar gramatiskajiem rādītājiem – galotnēm. Publicistikā tos var konstatēt arī plaša apjoma tekstos, piem., intervijās, ceļojumu aprakstos u. c. Šādi teksti ir satura ziņā daudz apjomīgāki kā sludinājumu teksti, līdz ar to ir lielākas iespējas meklēt likumsakarības, analizējot vārdus kontekstā ar pārējo tekstu, runas situācijā iesaistītajām personām. Visus uzskaitīt nav iespējams, tāpēc turpinājumā tiks pievērsta uzmanība vārdiem, ar kuriem var sievieti apzīmēt atkarībā no dažādām semantiskajām grupām. Balstoties uz dažādiem kritērijiem, kopumā var izdalīt piecas semantiskās grupas, bet jāpiebilst, ka grupu skaits var mainīties, ja tiek piemēroti citi vārdu izvēles principi, ja vārdu atlase tiktu balstīta uz citām nozīmes sēmām. Jāuzsver, ka jebkurā no šīm grupām var ietilpt arī tādi sievietes nosaukumi, kuru dzimtes rādītājs ir derivatīvas vai leksiskas dabas un kas attiecīgi netiks skatīti – tas varētu būt cita raksta uzdevums. Iespējamais dalījums:

1) Vārdi, ar kuriem sievieti apzīmē atkarībā no tās ģimenes stāvokļa. No pirmās grupas vārdiem tikai daļa ir tādu, kam atbilstošo jēdzienu vīriešu dzimtē izsaka ar tās pašas saknes vārda atvasinājumu, piem., *atraitne* – *atraitnis*, *šķirtene* – *šķirtenis*, lielākā daļa šīs grupas vārdu (*māte*, *meita*, *vedekla*) pievienojami tiem, kuru dzimtes kategorija izteikta pirmām kārtām jau ar leksēmas palīdzību un galotne, izskaņa ir tikai sekundārs dzimtes rādītājs. Piemēri ar radniecības nosaukumiem, kuru dzimtes rādītājs ir gramatisks elements – galotne:

*Esmu apaļīga **atraitne**...* (Ievas Stāsti)

*Puse Spānijas parlamentāriešu atteicās ierasties prinča kāzās .., jo [izredzētā] bija .. **šķirtene** un „meitene, kam pāri 30”.* (Lilit)

Par radniecības nosaukumu var uzskatīt arī vārdu *aizbildne*, ar kuru tiek apzīmētas sievietes, kas uz laiku uzņēmušās kāda bērna audzināšanu, bet nav to adoptējušas:

*.. todien Daiga tika apstiprināta par pusmāsas Diānas **aizbildni**.* (Ievas Stāsti).

Kā pēdējo šīs grupas vārdu var minēt nosaukumu *dzīvesbiedre*, tas ir saliktenis, dzimtes maiņa atbilstoši dzimumam tiek panākta ar salikteņa otrajai saknei *-biedrs/-e* pievienotās galotnes maiņu:

*Visu kara laiku te pavadīja arī Andrejs Upīts ar **dzīvesbiedri** un mazdēlu... (Ievas Stāsti)*

2) Vārdi, kuros var nosaukt sievieti, ar kuru vīrietim ir partnerattiecības u. tml. No otrās grupas vārdiem dzimtes maiņa ar galotnes palīdzību tiek panākta vienīgi aizgūtajam vārdam *partnere*, ar kuru tiek nosaukta mīļotā sieviete neitrālā valodā:

*Viņš nemitīgi maina **partneres** un spēj sarunāt randiņu visikdienišķākajās situācijās. (Diena / Izklaide)*

Šajā grupā minami arī daudzi īpašības vārdi, piem., *īstā*, *mīļākā* un divdabji, piem., *iecerētā*, *izredzētā*, kas savu patstāvību nominālo kategoriju ziņā iegūst substantivējoties un ko izmanto arī vīriešu dzimtes formās, lai nosauktu vīriešu dzimuma denotātu. Lietojuma piemēri:

*Sofija pastāsta .. par savām aizdomām, ka Fransisko ir **mīļākā**. (Diena / Izklaide)*

*.. vai tiešām pēc tik ilgas kopdzīves viņš joprojām uzskata, ka neesmu viņam **īstā**? (Cosmopolitan)*

*Vai tiešām mums, vīriešiem, ir vienalga, kur un kā tiek bildināta **iemīļotā**? (Cosmopolitan)*

*Muhameds pavēlēja masu informācijas līdzekļiem publicēt savas **izredzētās** fotogrāfijas. (Lilit)*

*.. viņš [Biedriņš] arī nodomājis izvēlēties savu **iecerēto**. (Klubs)*

*Rodrigo paziņo **mīļotajai**, ka viss ir beidzies... (Diena / Izklaide)*

3) Vārdi, kas nosauc sievieti, balstoties uz izskatu vai rakstura iezīmēm. Sievietes nosaukšana pēc ārējas pazīmes vai rakstura īpašībām ir tipiska, tāpēc šādu vārdu ir daudz. Tiem raksturīgs, ka pārsvarā tiek izcelta viena konkrēta iezīme. Atšķirībā no iepriekšējām grupām šī nav noslēgta vārdu kopa, to nemitīgi var papildināt, daudziem šīs grupas vārdiem dzimtes rādītājs ir vienīgi gramatiskas dabas. Raksturojot sievietes ēšanas paradumus, var teikt: *kārumniece*, *gardēde*, *saldummīle*, par viņas morālo stāju: *grēciniece*, *svētule*, par viņas izskatu: *skaistule*, *rudmate*,

brunete, tumšmate, blondīne, par iedabu: mietpilsons, karstgalve, dumpinieci, mežone, draiskule. Piemēri:

Līdz šim es domāju, ka esmu grēciniece numur viens... (Ievas Stāsti)

Costa Serene [kuģis], mana mietpilsons paradīze..! (Santa)

.. gaužām stulba kombinācija – būt karstgalvei, kas nejēdz kauties! (FHM)

[Dior kolekcija] veltīta staltajai pilsētas draiskulei ar pastelkrāsas lūpām... (Lilit)

Izskatās, ka tas [žurnāls Lilit] pārvēršas par mājsaimnieču žurnālu, jo kāds gan vēl varētu būt iemesls .. [izteikumam] – būt atkarīgai no vīra nav nekāds kauns. (Lilit)

4) Vārdi, kas raksturo sievieti atkarībā no tās vecuma. Jaunu sievieti var saukt tādos vārdos kā *pusaudze, jaunieta* (stilistiski neitrāli vārdi), kā arī vārdā ar parasti negatīvu papildinformāciju: *jaunkundze*. Piemēri:

Daudzas jaunietes karjeras dēļ... (S)

Ar cauru miegu sirgst vienīgi jaunkundzes kritiskajās dienās un zaķi pārošanās laikā. (Lilit)

“Pirmie puīši” pilsētā eleganti dancina koķeti sievišķīgās kleitās tērptas jaunkundzes. (Santa) – piemēri uzskatāmi parāda mūsdienās valdošo tendenci ar vārdu *jaunkundze* apzīmēt nenopietnas jaunas sievietes, līdzīgā nozīmē tiek izmantots arī atbilstošais vīriešu dzimtes vārds *jaun(s)kungs*, kuru mūsdienu latviešu valodā vairs nemēdz izmantot pagodinošā funkcijā, kāda raksturīga vārdiem *kungs, kundze*.

Pieaugušas sievietes nereti tiek godātas par *kundzēm*, vecākas sievietes negatīvi dēvē par *vecām*, pozitīvā nozīmē tiek lietots atvasinājums sieviešu dzimtē ar deminutīva izskaņu *-iņa*: *vec-a : vec-iņa*. Piemēri:

Cienītā kundze, kā jums šķiet, kādēļ gaisma ir dzeltena? (Santa)

No nekurienes parādās veciņa ar divriteni, viņai mugurā... (Santa)

5) Vārdi, kuru primārās nozīmes lielākoties nav saistītas ar personu nosaukšanu, bet atsevišķos kontekstos šos vārdus kā metonīmiskus vai metaforiskus nozīmes pārnesumus izmanto cilvēku raksturošanai, piem., *produkts, objekts, reklāma, kokteilis, zvaigzne, leģenda* – tāpat vārds funkcionē kā **neīstās kopsimts** trešās grupas **lietvārds** (sk. trešo grupu!).

4. Kopdzimtes lietvārdi

Ir daudz substantīvu, kuru dzimte atkarīga no tā, kura dzimumu referentu vai dzīvu būtņi tie nosauc. (Zinkevičius 1966, 207) Tie ir gan īstās, gan neīstās kopdzimtes lietvārdi. Konteksta lielo nozīmi šādu lietvārdu dzimtes izpratnē uzsvērusi arī Andra Kalnača: „.. [kopdzimtes vārdu] faktiskais dzimtes marķētājs ir konteksts atkarībā no nosaukamās personas dzimuma, bet ne lietvārda galotne.” (Kalnača 2008, 30) Lai arī šie vārdi ir būtiski atšķirīgi lietojuma ziņā no visiem iepriekš minētajiem, tāpēc to iedalīšana gramatisku dzimtes rādītāju grupā var šķist apšaubāma, iedalījums tomēr ir objektīvs. Tas balstīts uz faktu, ka netiek izdalīts kontekstuāls dzimtes rādītāju veids, bet gan tikai gramatiski, derivatīvi vai leksiski rādītāji, kā arī konstatēts, ka šāda leksēma var nosaukt abu dzimumu pārstāvjus, līdz ar to nevar uzskatīt, ka dzimtes rādītājs būtu leksisks, piem., *īstās* kopdzimtes vārds *nelga*, *neīstās* kopdzimtes vārdi *mazulis*, *upuris*, kā arī kopdzimtes vārdu savienojums *kaulu kambaris* u. c.

4.1. Īstās kopdzimtes lietvārdi

Īstās kopdzimtes lietvārdu⁸ izpratne atbilst tradicionālajam gramatikās u. c. paustajam viedoklim par kopdzimti: šie substantīvi formāli ir sieviešu dzimtes vārdi, tiem piemīt gramatiskie sieviešu dzimtes rādītāji, bet tos var attiecināt uz abu dzimumu personām vienotā formā jebkurā locījumā, izņemot datīvu. Datīvā atkarībā no dzimuma locījuma galotnes diferencējas (*-am*, *-ai*, *-em*, *-ei*), citiem vārdiem: lietvārdiem datīva formās konstatējams gramatisks vienas vai otras dzimtes rādītājs atkarībā no referenta dzimuma. Tos tradicionāli var dalīt *ā*-celmu (biežāk sastopami) un *ē*-celmu lietvārdos. Pāris piemēru ar īsto kopdzimtes vārdu lietojumu (*-e* galotnes lietvārdiem spēkā ir tie paši saskaņojuma likumi, kas kopdzimtes lietvārdiem ar galotni *-a*, tāpēc tie netiek atsevišķi atdalīti), parādīti arī gadījumi, kad lietvārds attiecināts uz vīrieti, lai būtu redzams saskaņojums:

Pēkšņi mani bildināja draudzenes jaunais paziņa Elvijs. (Cosmopolitan);

Viņa man nav nekāda draudzene! Tikai sen nesatiktā paziņa. (Cosmopolitan)

Nesmu gluži galīgā nejēga un lūzere. (Ieva)

⁸ Īstās kopdzimtes lietvārdu tematikā tiek dots neliels ieskats bez izvērsuma, uzskatot, ka tas nav nepieciešams – par kopdzimti tradicionālajā izpratnē var iegūt skaidri saprotamu informāciju jebkurā gramatikā u. c.

*Patēvs bija nelabojams **īgņa**. (Una)*

*Neapmierināmā **princese** .. tu nu esi tāda **maita**. (Cosmopolitan)*

*Kristīna Orbakaitē – uzlecošā 21. gadsimta Krievijas estrādes **zvaigzne**. (Aija)*

*Jūena draugi saka, viņš kā magnēts pievelk cilvēkus, jo ir vienkāršs un dabisks, bez **superzvaigznes** “bagāžas”. (Santa)*

Jāakcentē, ka dažkārt sarunvalodā vērojama tendence piešķirt vīriešu dzimtes gramatiskos rādītājus kopdzimtes lietvārdiem tad, ja tie attiecināti uz vīrieti, piem:

*Lielāku emocionalitāti un nekādus **zvaigžņus** ar aizsmakušām rīklēm! (MĒS)*

Valodā eksistē arī daži vārdi, kuri ir atkarīgi no konteksta tādējādi, ka atsevišķās lietojuma situācijās funkcionē kā kopdzimtes vārdi vai vismaz tuvinās tiem, piem., par kopīgas dzimtes lietvārdu var uzskatīt vārdu *galva*, kad tas iekļauts dažādu vārdu savienojumu sastāvā ar nozīmi *vadonis, līderis*, piem., *ģimenes galva, valsts galva*:

***Ģimenes galvam** – **tēvam** – krokodils jaunībā nokodis roku... (Una)*

*Daudziem vīriešiem nepatīk pakļauties **sievietei** kā **ģimenes galvai**. (MĒS)*

***Pilsētas galva** jau paziņojis, ka šo lēmumu neatbalsta. (MĒS)*

Tā ir interesanta valodas parādība, kurā veicami turpmāki pētījumi, lai apzinātu citus vārdam *galva* līdzīgus vārdus un to kontekstuālā lietojuma likumsakarības.

4.2. Neīstās kopdzimtes lietvārdi

Jāuzsver, ka neīstās kopdzimtes lietvārdi ir salīdzinoši maz pētīts jautājums, tas ir sarežģīts valodas sistēmas interpretācijas jautājums (daudzi valodnieki neīsto kopdzimti neatzīst par valodas faktu, bet gan akcentē, ka valodā eksistē vārdi ar vispārīnātas nozīmes piemītību u. tml. (sk.: Nītiņa 2008, 7; Smiltiece 2008, 155–157), par diskutablu īstās un neīstās kopdzimtes šķīruma nepieciešamību tuvāk sk.: Meistere 2008, 176–193; Meistere 2009, 44–59). Turklāt neīstās kopdzimtes lietvārdu vidū ir gan vīriešu, gan sieviešu dzimtes vārdi, kā arī tos var izmantot gan vīrieša, gan sievietes nosaukšanai. Viens no iespējamajiem neīstās kopdzimtes lietvārdu dalījumiem varētu būt šāds:

1. grupa

Vispārīgas nozīmes vārdi, kas ir ģinšu / sugu apzīmējumi. Tie pēc sava satura var būt plašāku kopumu nosaukumi (Nītiņa 2001, 10). Attiecībā uz cilvēku nosaukumiem jāteic, ka šīs grupas vārdi funkcionē kā leksiskas vienības un to

gramatiskā dzimte netiek mainīta atkarībā no dzimuma, kam tie tiek veltīti. Šajā apakšgrupā ietilpināmi tādi uz cilvēku attiecināmi vārdi kā *cilvēks*, *bērns*, *mazulis*, *bēbis*, *zīdains*:

Es esmu pagāne .. meža bērns .. laimes bērns... (Ieva)

Viņa nav labs cilvēks. (S)

2. grupa

Funkcionāli vārdi vai kāda vispārīga statusa apzīmējumi, piemēram, *indivīds*, *ģēnijs*, *upuris*, *līķis*, *spoks*, *boss*, *ciemiņš*, *dižgars*, *hipijs*, *simpātija*, *elks*, *personība*, *maniaks*, *mācībspēks*, *autoritāte*, *metrs*, *mācībspēks*, *slavenība*, *klerks*, *vampīrs*, *dabasdraugs*, *sencis*, *maniaks*, *vamps*. Piemēri:

Uzmanību – maniaks! .. Izskatās, ka jaunā Holivudas dīva Lindseja Lohana ir apsēsta ar gaisa skūpstu sūtīšanu... (Cosmopolitan)

Viņš ir slavenība, daudzu cilvēku autoritāte. (FHM)

3. grupa

Šo grupu veido abu dzimšu vārdi. No iepriekšējiem tie atšķiras ar to, ka to primārās nozīmes nekādā veidā nav saistītas ar personu apzīmēšanu, bet atsevišķos kontekstos šos vārdus izmanto, lai raksturotu cilvēkus. Tie ir metaforiski un metonīmiski vārdu nozīmes pārnēsumi. Par biežāk lietotiem šādā funkcijā var uzskatīt tādus vārdus kā *ikona*, *niecība*, *lēģenda*, *sālsstabs*, *acuraugs*, *sapnis*, *lepnums*, bet šajā grupā atkarībā no situācijas var tikt iekļauts teju vai ikviens lietvārds, piem., publicistikā autora oriģinalitātes dēļ var parādīties tādi vārdi kā *privātīpašums*, *pārpratums*, *radījums*, *fenomens*, *produkts*, *zābaks*, *atombumba*, *kafija*, *reklāma* un daudzi citi retāk vai tikpat kā nekad cilvēka nosaukšanai lietoti vārdi. Piemēri:

Ko dara jūsu atvases? ‘dēls un meita’ (Aija);

Mēs esam brīvas, radošas dvēseles. (Cosmopolitan)

Barbara .. ir .. mīlēta lēģenda, dievināšanas objekts. (Lilit)

Dzīvās lēģendas un dvēseļu inženiera Pītera Gabriela vārds. (Santa)

Brūnacainā blondīne uz zvaigžņoti svītrainā karoga fona – amerikāņu sapnis, nācijas lepnums... (S)

.. mamma .. aizveda savu trīspadsmit gadīgo lolojumu pie producenta... (S)

Viņš ir zābaks! (Santa)

*Viņa nav nekāda rāmā „Nārбуļu” vecmāmiņa, viņa ir enerģijas **atombumba!***
(Ievas Stāsti)

*Britnija ir tipisks mūsdienu **produkts.*** (S)

4. grupa

Šajā vārdu grupā būtu iekļaujami nedalāmi abu dzimšu vārdu savienojumi, kas funkcionē kā sievietes (arī vīrieša) nosaukumi, piem., *balles nagla, TV seja, seksa simbols, nelaiimes čupiņa, nemiera gars, kaulu kambaris; mīļotais cilvēks, otra puse.* Ekscerpētājā materiālā tika atrasti arī vārdu savienojumi, kurus, raksturojot cilvēkus, parasti neizmanto, piem.: *piena kokteilis, mēslu čupa.* Piemēri:

*Monika Beluči – itāļu **seksa simbols.*** (FHM)

*.. par kādu **mēslu čupu** saimniecības rūpes un bērnu varza to svētuli pārvērtusi.*
(Lilit)

*Viņi instinktīvi atgrūžas no **nelaiimes čupiņām** un tiecas pēc tām, no kurām staro miers.* (Lilit)

*Madonna – tā ir dabiska, stipra kafija, bet Britnija – kārtīgi uzputots, maigs **piena kokteilis.***

*Andželīna vienmēr bijusi **stiprais plecs** savam brālim.* (Cosmopolitan)

*Kad iepazīsties ar vīrieti, izbeidz tēlot **cieto riekstu!*** (Cosmopolitan)

*.. ja viņam būtu jāizvēlas **otra pusīte,** tad tā noteikti būtu es...* (Santa)

Jāakcentē, ka par īstās kopdzimtes lietvārdiem uzskatāms arī jebkurš uzvārds, kas ir 3., 4., 5., 6. deklinācijas lietvārds (Kalme; Smiltneiece 2001, 89), turklāt daļa valodas lietotāju pretēji valodnieku ieteikumiem uzskata, ka būtu jāatzīst arī sastingušas vīriešu dzimtes formas sieviešu uzvārdos, piem., *Baiba Rubess*, – šādi nepareizi veidoti uzvārdi principā būtu jāuzskata par neīstās kopdzimtes lietvārdiem. Kā arī par kopdzimtes lietvārdiem var uzskatīt arī zoomorfismus, piem., īstās kopdzimtes vārdu nozīmē var tik lietoti sieviešu dzimtes dzīvnieku nosaukumi, piem., *lapsa, aita, varde, žagata, cūka*, kā neīstās kopdzimtes lietvārdus izmanto zoonīmus *kamielis, zilonis, zirgs* u. c. vīriešu dzimtes vārdus. Kopdzimte vērojama arī dažos profesiju nosaukumos, piem., *klauns, mīms* (neīstā), *vecmāte* (īstā). Gan uzvārdu, gan zoomorfismu, gan profesiju nosaukumu saistība ar kopdzimtes lietvārdiem ir interesants temats, arī sarežģīts un problemātisks, sīkāka iedziļināšanās nav šī raksta mērķis.

Secinājumi

No vārdu apskata var secināt, ka gramatisku rādītāju, resp., galotņu, izmantošana ir visparastākais līdzeklis sieviešu nosaukšanai dažādās profesijās, pēc ģimenes stāvokļa, vecuma utt. Kā arī izsecināms, ka valodas daudzveidība, sistēmas piesātinātība ir iemesls, kāpēc ne vienmēr ir iespējams strikti sekot uzstādītajam mērķim, proti, lai arī raksta nolūks ir atklāt tieši sieviešu dzimuma gramatiskos rādītājus, tomēr nepieciešamība iekļaut kopdzimtes lietvārdus gramatisko rādītāju apskatā, rada situāciju, kad nav iespējams izvairīties no uz abiem dzimumiem attiecinātas leksikas analīzes. Tāpēc likumsakarīgs ir secinājums, ka problēmgadījumus gramatisku rādītāju aspektā var konstatēt tieši sīkāk neskatītajos profesiju nosaukumos, kam ir tikai viena dzimte (*mērs*, *vecmāte*), kā arī kopdzimtes lietvārdu lietojumā. Pētījumi par dzimtes lietojumu latviešu valodā noteikti turpināmi, tāpēc daļa rakstā izteikto atziņu vēl varētu būt diskutējamas, piem., reālā valodas lietojumā gramatiski un leksiski rādītāji nereti darbojas sinhroni, piem., vārdā *māte*. Lai arī būtu pamats par šo vārdu runāt arī gramatisko rādītāju sakarā, jo vārda galotne *-e* nepārprotami ir gramatisks sieviešu dzimtes rādītājs, tomēr tas netiek darīts par primāru uzskatot vārda nozīmi, proti, vārda nozīme ietver sieviešu dzimuma jēdzienu, galotne ir sekundārs rādītājs.

Avoti

1. *Aija* (žurnāls).
2. *Auseklis* (laikraksts).
3. *Cosmopolitan* (žurnāls).
4. *Diena* (laikraksts).
5. *Diena / Izklaide* (žurnāls).
6. *FHM* (žurnāls).
7. *Ieva* (žurnāls).
8. *Ievas Stāsti* (žurnāls).
9. ISV – *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Autoru kolektīvs. – Rīga: Avots, 2005.
10. *Karjeras Diena* (laikraksts).
11. *Klubs* (žurnāls).
12. *Lilit* (žurnāls).
13. *MĒS (Neatkarīgās Rīta Avīzes pielikums)*.
14. *Privātpersonu un uzņēmumu katalogs 118 Vidzeme*, 2005.

15. *Rēzekne.lv* (interneta portāls).
16. *S* (žurnāls).
17. *Santa* (žurnāls).
18. *Una* (žurnāls).

Literatūra

1. Blinkena A. Par profesiju nosaukumu dzimti (1968) // *Valodas kultūra radiovilnī. Valodu kontaktu jautājumi*. Rīga: Zinātne, 1981, 34–37.
2. Coyle W. (ed.). *Research Papers*. Boston [etc.]: Allyn and Bacon, 1995.
3. Ernstsone V., Tidriķe L. *Jauniešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
4. Freimane I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne, 1993.
5. Fromkin V., Rodman R. *An Introduction to Language VI*. Orlando: Harcourt Brace College Publishers, 1998.
6. Kalme V., Smiltneice G. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 2001.
7. Kalnača A. Dzimtes stilistiskās funkcijas latviešu sarunvalodā // *Latvijas Universitātes raksti. Valodniecība*. 728. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 28–34.
8. Kalnača A. Publicistikas valoda un morfostilistika // *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 59–65.
9. Kameron D. Kļūdainas dihotomijas: gramatika un dzimumu polaritāte // *Mūsdienu feministiskās teorijas*. Rīga: J.L.V., 2001, 234–253.
10. Кронгауз М. А. *Семантика*. Москва: Академия, 2001.
11. Lokmane I. Ievadam // *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga: LU Apgāds, 2009, 4.
12. Lokmane 2009 II: Lokmane I. Publicistikas valodas vieta funkcionālo paveidu un stilu sistēmā // *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga: LU Apgāds, 2009, 5–14.
13. Meistere A. Kopdzimtes lietvārdu lietojums // *Letonika. Valodniecības raksti 1*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2008, 176–193.
14. Meistere A. Sievietes nosaukumi publicistikas tekstos // *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 44–59.
15. MLLVG – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. Autoru kolektīvs. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1959.
16. Nītiņa D. Valodas formu sistēma un estētiskā funkcija // *Vārds un tā pētīšanas aspekti 6*. Liepāja: LiePA, 2002, 175–180.
17. Nītiņa D. *Latviešu valodas morfoloģija*. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte, 2001.

18. Nītiņa D. Dažas latviešu valodas gramatikas sagatavošanas problēmas // *Linguistica Lettica* 18. Rīga: LVI, 2008, 5–15.
19. Pūtele I. Dažas problēmas profesiju nosaukumu lietošanas praksē // *Linguistica Lettica* 4. Rīga: LU LVI, 1999, 74 – 83.
20. Pūtele I. Profesiju nosaukumu īpatnības darba sludinājumos // *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 98.–108.
21. Pūtele I. Vārddarināšanas līdzekļu un paņēmienu izvēle profesiju nosaukumu darināšanā // *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 6. Liepāja: LiePA, 2002, 246–251.
22. Rozenbergs J. *Latviešu valodas praktiskā stilistika II. Morfofostilistika*. Rīga: Zvaigzne, 1983.
23. Skujiņa V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.
24. Smiltiece G. Lietvārdi jeb substantīvi // *Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2008, 148–218.
25. Strelēvica D. Par gramatiskajām dzimtēm un politkorektumu latviešu valodas kontekstā // *Linguistica Lettica* 13. Rīga: LVI, 2004, 52–68.
26. VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Autoru kolektīvs. – Rīga: Madonas poligrāfists, 2007.
27. Zinkevičius Z. *Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarmių fonētika ir morfologija*. Vilnius: Mintis, 1966.

Summary

Article focuses on usage of grammatical gender in Latvian language. The main objective of the article is show most characterizing aspects or indicators of female gender determination in terms of grammar. To reach to objective, there is occurred research, where different Latvian magazine issues from year 2005 to year 2009 (*Lilit*, *Cosmopolitan*, *Klubs*, *FHM*) have been excerpted. Recognizes words and phrases, how female gender have been named in journalism show, that part of them are stylistically neutral, lot of them – emotionally expressive, part of them can even be raked as bad slang.

There have been 3 types of indicators of gender recognized – 1) grammatical indicators; 2) derivative indicators; 3) lexical indicators. Based on this publicity research, there have been following conclusions made – the most frequent way of gender labeling is usage of grammatical indicators, lexical indicators have been used rarely, but derivative indicators – even more rarely. Extensive attention has been paid to most frequent way of gender labeling, emphasizing the expression of grammatical gender indicators in names of women professions, in other names of women (from semantic groups), also the grammatical indicator link to real and unreal common gender nouns has been specified.